

УДК 340.11

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.8>

ПАРАДИГМИ В ПРАВІ: РЕАЛЬНІСТЬ СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Старинський М.В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету,
ORCID: 0000-0003-2661-5639
e-mail: starinskiy_nik@ukr.net

Завальна Ж.В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна
ORCID: 0000-0001-6511-2482
e-mail: zavaln@karazin.ua

Старинський М.В., Завальна Ж.В. Парадигми в праві: реальність сучасної юридичної науки.

Стаття присвячена дослідженню наукових парадигм, зокрема наукових парадигм в праві. В ній на основі аналізу наукових робіт розкривається сутність та особливості наукових парадигм. Звертається увага на те, що термін «парадигма» ввійшов в систему наукового знання за історичними мірками досить недавно, в другій половині ХХ століття. Широкому науковому використанню у філософії науки цей термін завдячує книзі Тамаса Куна, що вийшла в 1962 році під назвою «Структура наукових революцій». Аналіз цієї роботи свідчить, що автор розглядав науку перш за все як діяльність, що здійснюється різними школами. При цьому парадигма – це те, що об'єднує членів наукового співтовариства, і навпаки, наукове співтовариство складається з людей, що визнають парадигму.

Автори статті вказують на те, що кожній парадигмі відповідає певний тип наукового дискурсу, наукової раціональності. Зі зміною парадигми міняється тип раціональності, оскільки раціональність – це з одного боку, доцільність, а з іншого – один з найважливіших методів науки. Раціональність не може бути непарадигмальною, оскільки раціональність в загальному плані слід розглядати як відповідність законам розуму, законам формальної логіки, а наукову раціональність – як чистий випадок раціональності.

Дослідники звертають увагу на те, що теорія парадигмальної науки, що була розроблена Т. Куном хоча і не розрахована на соціальні науки, проте вона все ж таки може бути до них застосована.

Досліджуючи парадигми в праві автори приходять до висновку, що переважна більшість дослідників парадигму в праві розуміють як пануючу у суспільстві світоглядну настанову індивідуальної і соціальної оцінки права при вирішенні наукових і практичних проблем правозастосування. Звернуто увагу на те, що тенденцією останнього часу в філософії права є звернення до множинності характеру парадигми, що ймовірно, пояснюється стрімким розвитком наукового знання, в тому числі і міждисциплінарного, а також пов'язується з соціально-економічними та політико-правовими подіями, які відбуваються. У цьому зв'язку можемо констатувати, що юриспруденція має своє «сімейство» парадигм, що представляють собою сукупність теоретичних і методологічних підвалів, що використовуються юридичним співтовариством і створюють каркас наукового знання, виступаючи як його фундаментальна конструкція.

Ключові слова: наукова парадигма, парадигмальна наука, юридична наука, парадигми в праві, правова реальність.

Starynskiy M.V., Zavalna Zh.V. Paradigms in law: the reality of modern legal science.

The article is devoted to the study of scientific paradigms, in particular scientific paradigms in law. It reveals the essence and features of scientific paradigms based on the analysis of scientific works.

Attention is drawn to the fact that the term «paradigm» entered the system of scientific knowledge by historical standards quite recently, in the second half of the twentieth century. This term owes its wide scientific use in the philosophy of science to the book by Tamas Kuhn, published in 1962 under the title «The Structure of Scientific Revolutions. An analysis of this work shows that the author considered science primarily as an activity carried out by different schools. At the same time, a paradigm is what unites members of the scientific community, and vice versa, the scientific community consists of people who recognize the paradigm.

The authors of the article point out that each paradigm corresponds to a certain type of scientific discourse, scientific rationality. With the change of paradigm, the type of rationality changes, since rationality is, on the one hand, expediency, and on the other hand, one of the most important methods of science. Rationality cannot be non-paradigmatic, since rationality in general should be considered as compliance with the laws of reason, the laws of formal logic, and scientific rationality as a pure case of rationality.

Researchers draw attention to the fact that the theory of paradigmatic science, which was developed by T. Kuhn, although not designed for social sciences, can still be applied to them.

Investigating paradigms in law, the authors come to the conclusion that the vast majority of researchers understand the paradigm in law as the prevailing worldview guideline of individual and social assessment of law in solving scientific and practical problems of law enforcement. Attention is drawn to the fact that the recent trend in the philosophy of law is to turn to the multiplicity of the nature of the paradigm, which is probably explained by the rapid development of scientific knowledge, including interdisciplinary, and is also associated with socio-economic and political-legal events that are taking place. In this regard, we can state that jurisprudence has its own «family» of paradigms, which are a set of theoretical and methodological foundations used by the legal community and create the framework of scientific knowledge, acting as its fundamental construction.

Key words: scientific paradigm, paradigmatic science, legal science, paradigms in law, legal reality.

Постановка проблеми. На сьогодні значна частина науковців які досліджують розвиток юридичної науки, характеризують її стан як кризовий [1, 2, 3, 4, 13]. При цьому констатується, що однією з базових причин цієї кризи, та й усієї західної традиції права, є те, що юридична наука «законсервована» критеріальними межами певного виду наукової раціональності, вихід за яку вважається науковим суспільством недопустимим. На наш погляд існує й інша причина яка криється в тому, що більшість дослідників, аналізують правову реальність лише в руслі класичної та посткласичної (неокласичної) правової реальності, в якій використовується поняття і методологія позитивізму. Це значно звужує наявний науковий інструментарій дослідження правової реальності і викреслює та недооцінює пізнавальні можливості суміжного інструментарію дослідження багаторівневої природи такого явища як право. З нашої точки зору, сучасна юридична наука виявилася застряглою в одній з можливих парадигм юридичної дійсності. Враховуючи це, для виходу з кризи юридичної науки слід зосередити увагу на дослідження юридичних парадигм та можливості їх використання в дослідженні права.

Аналіз останніх публікацій. Як показує аналіз наукових робіт, в яких висвітлюються питання виникнення і функціонування наукових парадигм, на сучасному етапі розвитку вітчизняної науки дослідження парадигм в праві не приділялось належної уваги, хоча вони і ставали предметом дослідження. Окремі питання пов'язані з науковими парадигмами в своїй роботі розкривали такі дослідники як О.І. Аксьогон, О.М. Биков, Ю.В. Гоцуляк, Д.А. Гудима, Т.В. Михайліна, Ю.Н. Оборотов, М.В. Севостьянова, Г.А. Сенкевич, А.С. Хілько, В.А. Яценко, О.М. Балинська та інші. Разом з цим, питання функціонування наукових парадигм в праві все ще не стали предметом ґрунтового наукового аналізу.

У зв'язку з цим **метою** даної розвідки є здійснення спроби дослідити юридичні парадигми задля визначення вихідних концептуальних елементів та стратегічних орієнтирів дослідження правової реальності і подальшого розвитку юридичної науки, а **завданням** – підтвердження можливості використання концепції парадигмальної науки відносно права, окреслення існуючих парадигм, що панують в сучасній юридичній науці.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить дослідження філософської літератури, в якій розкриваються питання розвитку науки, будь-яка наука на кожному етапі свого розвитку характеризується наявністю певних системних установок, що закладають критерії та ідеали пізнання, а також визначають коло проблем які вирішуються цієї наукою. Такі системні установки, на прикладі класичного природознавства (природничих наук) XVII-XVIII століття в загальних рисах були розглянуті Т. Куном, який і запровадив їх назву – парадигми [12]. Хоча теорія парадигм не бере до уваги еволюцію соціо-гуманітарного знання, до якого належить теорія права, що дало підстави

окремим дослідникам стверджувати, що теорія права не є наукою [9, с. 41], все ж таки, є обґрунтовані підстави вважати, що в історії соціо-гуманітарних наук також можна констатувати зміну парадигм, аналогічно тому як це відбувається в історії природознавства. Історію правової думки також можна представити у вигляді послідовної зміни парадигм, що визначають динаміку і зростання наукового знання [15, с. 4-5].

Разом з цим, в сучасній філософії науки взагалі та філософії права зокрема, продовжується ставитись питання про можливість застосування теорії парадигм до теорії права і на цій основі відносити її до «нормальної» науки в термінах Т. Куна, а не характеризувати її як недонауку чи структурну частину іншої (наприклад соціології).

Для відповіді на ці питання, з нашої точки зору, варто дослідити, що собою представляє парадигма науки і які вона має характеристики. На цій основі, в подальшому, можна припустити чи відхилити можливість застосування цієї теорії до теорії права.

Дослідження і характеристику наукових парадигм варто розпочати із з'ясування самого терміну «парадигма».

Сам термін «парадигма» ввійшов в систему наукового знання за історичними мірками досить недавно, а якщо точніше, то в другій половині XX століття, хоча сам термін виник в науці ще раніше і фактично введений в науковий обіг позитивістом Г. Бергманом ще в XIX столітті. Також варто зазначити, що онтологічний підхід до осмислення поняття парадигми був здійснений ще Платоном в його діалозі «Тимей», в якому він трактував парадигму як певний прообраз творіння космосу, побудови світопорядку [10].

Широкого наукового використання у філософії науки термін «парадигма» завдячує книзі Тамаса Куна, що вийшла в 1962 році під назвою «Структура наукових революцій [12]». Конструюючи власну теоретичну модель прогресивного росту науки і характеризуючи розвиток наукового знання, Т. Кун прийшов до висновку про поступальний її розвиток зі своїми стадіями, зокрема: допарадигмальна наука, нормальна наука (парадигмальна наука), екстраординарна наука (позапарадигмальна наука), тобто наука зміст якої складає наукова революція. В рамках дослідження, аргументуючи свою позицію, Томас Кун і сформулював термін «парадигма». Під ним він розумів визнані всіма науковими досягненнями, які з плином певного часу дають моделі постановки проблем і їх рішення науковим співтовариством [12, с. 124].

На сучасному етапі розвитку філософії науки зазначене сприйняття парадигм є найбільш загальним. Разом з тим, як показує аналіз наукової літератури в якій висвітлюються питання філософії науки, поняття «парадигма» є полісемантичним. Навіть популяризатор цього терміну, як вказують дослідники, в своїй книзі термін «парадигма» використовувався двадцятьма двома способами [12, с. 233].

Враховуючи зазначене, спробуємо проаналізувати визначення, які відображують сприйняття досліджуваного нами терміну і на цій основі охарактеризувати його зміст.

Сучасна словникова та довідкова література визначає парадигму як: сукупність філософських, загальнотеоретичних основ науки і культури; система понять і уявлень, які властиві певному періодові розвитку цивілізації [5, с. 415]. Щодо розвитку сприйняття терміну «парадигма» слід зазначити наступне.

Слово парадигма походить від грецького *παράδειγμα*, яке, своєю чергою, утворилося від *παράδειγμα*: префікс *παρ* зі значенням близький, суміжний «розташування» та «показувати», «зіставляти», «представляти» [11, с. 363]. Варто зазначити, що вже у старогрецькій мові слово вживалось у декількох значеннях: 1) зразок, модель, 2) приклад, 3) наочне підтвердження, доказ, 4) повчальний приклад, урок, 5) подоба, зображення [11, с. 365]. В античній та середньовічній філософії слово «парадигма» застосовували для характеристики взаємовідношення духовного й реального світу [20, с. 411]. Як бачимо, основою сприйняття парадигми є «орієнтація на зразок».

З середини XVII століття термін «парадигма» використовувався при розробці основ сучасного граматичного аналізу в лінгвістиці, коли говорили про стандартні форми відмінювання дієслів, іменників і т.д [16, с. 9]. Приблизно в той же час професор натурфілософії з Геттингена – Георг Христоф Лихтенберг ввів термін «*paradeigma*» для позначення аналітичної ідеї, згідно з якою мережа пояснень у фізиці будується навколо певних фундаментальних модулів пояснення (*paradeigmata*). На це звернув увагу Ст. Тулмін, який вказував «що Лихтенберг довів, що в фізиці ми пояснюємо загадкові явища, співвідносячи їх з певною стандартною формою процесу чи парадигмою, які ми готові сприйняти в даний момент в якості того, що не потребує пояснення [19, с. 118]». Також Ст. Тулмін вказував на сприйняття цієї категорії видатним тогочасним філософом Витгенштейном. Цей філософ використовував даний термін в більш загальному плані – як ключ до розуміння того «яким чином філософські моделі чи стереотипи, діють в якості шаблонів, чи говорячи мовою інженерів – «затискачів», які формують і направляють наше мислення у визначених, а інколи і в цілком невідповідних напрямках [19, с. 118-119]».

Як зазначають дослідники [16, с. 10], саме в цій формі термін «парадигма» був включений в загальну філософську дискусію спочатку в Британії, а потім і в Сполучених Штатах, куди він проник в 50-х роках ХХ століття.

Аналізуючи наведене, ми можемо констатувати, що з середини ХХ ст. термін «парадигма» почав позначати не просто моделі чи зразки як інструменти і методи побудову знань, а те, що обумовлює сприйняття реальності, наше пізнання і наші дії.

Як було зазначено вище, остаточно термін «парадигма» ввів в науковий обіг Т. Кун. Після багаточисленних і неоднозначних коментарів його книги «Структура наукових революцій», Т. Кун був змушений пояснити, що термін «парадигма» часто використовується в книзі в двох різних сенсах. «З одного боку, він позначає всю сукупність переконань, цінностей, технічних засобів і т.д., яка характерна для членів даного співтовариства. З іншого боку, він вказує на один елемент у цій сукупності – конкретні рішення головоломки, які, коли вони використовуються, в якості моделей чи прикладів, можуть замінювати експліцитні правила як основу для рішення не розгаданих раніше головоломок нормальної науки [12, с. 539–576]». Досліджуючи роботи Т. Куна, варто зазначити, що він розглядав науку перш за все як діяльність, що здійснюється різними школами. Парадигма – це те, що об'єднує членів наукового співтовариства, і навпаки, наукове співтовариство складається з людей, що визнають парадигму. Такий підхід є надзвичайно важливим, оскільки дає можливість застосовувати цей термін до інших галузей науки окрім природничих.

В цілому ж парадигма є ширшою ніж теорія і нерідко передує їй, хоча б тому, що існують «загальноприйняті приклади фактичної практики наукових досліджень – приклади які включають закони, теорію, їх практичне застосування і необхідне обладнання, – все в сукупності дає нам модель, з якої виникають конкретні традиції наукових досліджень [12, с. 35]». При цьому варто погодитись, що правила і стандарти наукової практики, спільність установок і видима погодженість, яку вони забезпечують, представляють собою передумови для нормальної науки, тобто для генезису і спадкоємності в традиції того чи іншого напрямку дослідження [16, с. 11].

Розкриваючи сутність парадигми варто зазначити, що кожній парадигмі відповідає певний тип наукового дискурсу, наукової раціональності. Зі зміною парадигми міняється тип раціональності, оскільки раціональність – це з одного боку, доцільність, а з іншого – один з найважливіших методів науки. Раціональність не може бути непарадигмальною, оскільки раціональність в загальному плані слід розглядати як відповідність законам розуму, законам формальної логіки, а наукову раціональність – як чистий випадок раціональності. Варто погодитись, що методологічні правила науки, в цьому випадку, відображають специфічний зміст наукової раціональності, а проблема універсальності стандартів того чи іншого типу наукової раціональності виявляється пов'язаною з вірою в ту чи іншу парадигму (яка в свою чергу, укріплюється приналежністю до того чи іншого наукового співтовариства) [16, с. 11-12].

В цьому зв'язку варто звернути увагу на етапність розвитку науки. Модель розвитку науки, за Т. Куном, представляє собою низку стадій, які змінюють одна одну: допарадигмальна стадія; створення єдиної парадигми; нормальний розвиток; виникнення аномалій, криза; наукова революція; виникнення нової парадигми. При цьому зміна парадигми означає наукову революцію в результаті якої по-новому зорганізується наукове співтовариство в рамках свого наукового функціонування. «І якщо нова парадигма забезпечує успіх відкриттів, накопичення нових фактів, то вона завойовує все більше прибічників. Як результат – наукове співтовариство переживає революцію і знову вступає в період розвитку, який Кун називає нормальною наукою [21, с. 201]». Формування загальноновизнаної парадигми є ознакою зрілості науки.

Вище ми зазначали, що теорія парадигмальності науки Т. Куна не була розрахована на соціогуманітарну науку. Разом з тим, якщо ми поглянемо на змістовну суть парадигми і порівняємо її з науковою теорією, то зможемо констатувати факт того, що парадигма є ширшим поняттям ніж теорія і передує їй. У поняття парадигма включаються соціально-психологічні і етичні правила і норми функціонування наукової діяльності, що відображають особливості стану існуючого соціуму і його розвиток. Це дає можливість говорити про соціальну парадигму і можливість застосування цієї категорії до соціокультурної наукової діяльності.

Під соціальною парадигмою варто розуміти сукупність переконань, цінностей і техніко-технологічних засобів, прийнятих у суспільстві і таких, що забезпечують існування й нормальне функціонування соціальних інститутів. Варто погодитись, що соціальна парадигма знаходить своє втілення в підручниках або у класичних працях учених і на багато років визначає коло соціальних проблем і методів їх вирішення в тій або іншій соціальній сфері [17]. Зміна соціальної парадигми являє собою соціальну революцію, тобто цілковиту або часткову зміну елементів соціальної матриці. Вибір нової соціальної парадигми диктується не стільки системними, скільки ціннісними міркуваннями [21, с. 200].

Соціальна матриця враховує, по-перше, приналежність людей відповідальних за соціальні зміни до певної соціальної групи. По-друге, систему правил їхньої діяльності в соціальній групі. По-третє, набори приписів соціальної парадигми. Вони складаються із символічних узагальнень, законів і визначень деяких термінів соціальної теорії; метафізичних елементів та ідеології, що задають спосіб бачення соціальної реальності, а також задають її онтологію; ціннісних настанов, що впливають на вибір напрямів розвитку суспільства, і, нарешті, «загальноприйнятих зразків» – методів вирішення конкретних соціальних проблем, що забезпечують «нормальне функціонування життя соціальної системи». У поняття «загальноприйнятих зразків» входять і техніко-технологічні засоби, зумовлені технічними парадигмами, які забезпечують рівень функціонування соціальних інститутів і доступ соціальних груп до технологічних досягнень [17].

Враховуючи різноплановість і багаторівневість соціуму в діяльності із вироблення соціокультурного наукового знання можуть бути допущені як істинні декілька наукових теорій і, відповідно, будуть одночасно існувати декілька наукових парадигм.

Унаслідок допущення істинності водночас декількох різних наукових теорій, що описують той самий об'єкт, і зведення наукової теорії до символічного опису реальності, виникає плюралізм пізнавальних філософсько-методологічних концепцій і підвищується значущість міждисциплінарних досліджень. Зокрема, серед учених поширюється розуміння того факту, що процеси створення й розвитку наукового знання багато в чому залежать від світоглядних чинників, а також від ціннісної орієнтації пізнання.

Розкриваючи сутність парадигм в праві, слід зазначити, що сам термін в юридичній науці ще не набув достатнього поширення, хоча і зустрічається в працях присвячених філософії права [6] і методології юридичної науки [14, 22].

Аналізуючи наукові праці, що присвячені розкриттю сутності та змісту парадигм в праві можна зробити висновок, що переважна більшість дослідників парадигму в праві розуміють як пануючу у суспільстві світоглядну настанову індивідуальної і соціальної оцінки права при вирішенні наукових і практичних проблем правозастосування. Так одні дослідники сприймають парадигму в праві як обумовлену відповідною філософською картиною світу, пануючими гносеологічними установками вихідну концептуальну схему постановки проблеми і організації засобів її рішення [18, с. 228], інші сприймають її як сукупність ідеальних фрагментів правової дійсності (принципів пізнавальної діяльності, теоретичних конструкцій, ціннісних установок, концептуальних поглядів і т.д.), що використовуються членами наукового співтовариства без сумнівів і розбіжностей, і які складають певне бачення правової реальності в результаті детермінуючих еволюційну фазу формування юридичної системи [8]. Ще інші вказують на те, що цей термін оптимально підходить до опису еталонних епістемологічних, теоретико-методологічних і ціннісних підвалин наукового пошуку, а також для характеристики соціокультурного контексту наукового знання [7].

В цілому ми погоджуємось з таким розумінням парадигм в праві. Також додамо, що тенденцією останнього часу в філософії права є звернення до множинності характеру парадигми, що ймовірно, пояснюється стрімким розвитком наукового знання, в тому числі і міждисциплінарного, а також пов'язується з соціально-економічними та політико-правовими подіями, які відбуваються. У цьому зв'язку можемо констатувати, що юриспруденція має своє «сімейство» парадигм, що представляють собою сукупність теоретичних і методологічних підвалин, що використовуються юридичним співтовариством і створюють каркас наукового знання, виступаючи як його фундаментальна конструкція.

Звертаючись до виділення видів парадигм в праві, ми можемо констатувати, що в науковій літературі вже здійснювались спроби здійснити це застосовуючи той чи інший критерій [7]. Узагальнюючи наявні підходи до класифікації парадигм в праві, ми можемо виділити наступні критерії їх поділу і види. Залежно від ступеня та міри впливу на юридичну науку і практику можна виділити: а) пануючу парадигму, б) допоміжну парадигму. За ступенем і характером сприйняття реальностей, що межують з правом можна виділити: а) синергетичну парадигму, що допомагає сприймати філософсько-правову реальність та б) глобалізаційну парадигму, яка допомагає вивчати вплив глобалізації на правову сферу і полегшує сприйняття економіко- і політико-правової реальності. Залежно від праворозуміння можна виділити такі парадигми права як: а) позитивістську (легістську); б) природньо-правову (юснатуралістську); в) лібертарно-юридичну парадигму права; г) соціологічну парадигму права; д) комунікативну парадигму права.

На сьогодні найбільшого розповсюдження в юридичній літературі набуло трактування парадигм в праві і їх сприйняття відповідно до останнього критерію, оскільки в своїй переважній більшості за науковими спорами в галузі права стоїть праворозуміння, якого притримується суб'єкт дослідження.

Таким чином, підводячи підсумок вище викладеному можемо зробити наступні **ВИСНОВКИ**. Розвиток юридичної науки свідчить про те, що парадигмальна теорія науки може бути повністю за-

стосована відносно до соціо-гуманітарного знання, в тому числі і відносно до знань у галузі права. На сьогодні парадигми в праві варто сприймати як пануючу у суспільстві світоглядну настанову індивідуальної і соціальної оцінки права при вирішенні наукових і практичних проблем правозастосування.

Історія розвитку юридичної науки підтверджує наявність періодичних змін у світоглядному сприйнятті права і його дослідження, що свідчить про періодичну зміну парадигм в праві. Це дає можливість виділити види парадигм в праві та окреслити їх особливості.

Дана розвідка є лише початковим етапом дослідження парадигм в праві, проте вже отримані висновки можуть бути покладені в основу дослідження функцій парадигм в праві, а також здійснення характеристики окремих парадигм, що можуть бути виділені в залежності від визначених критеріїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Álvaro Núñez Vaquero, "Five Models of Legal Science", *Revus*, 19, (2013) pp. 53–81. <https://doi.org/10.4000/revus.2449>.
2. Carrie Menkel-Meadow, *Crisis in Legal Education or the Other Things Law Students Should be Learning and Doing*. *McGeorge L. Rev.* 133 (2014). <http://digitalcommons.mcgeorge.edu/mlr/vol45/iss1/7>.
3. Mark Van Hoecke, François Ost. *Legal doctrine in crisis: towards a European legal science*. *Legal Studies*, Volume 18, Issue 2, June 1998, pp. 197–215. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1748-121X.1998.tb00013.x>.
4. Shaw, Jo. "European Union Legal Studies in Crisis? Towards a New Dynamic." *Oxford Journal of Legal Studies*, vol. 16, no. 2, 1996, pp. 231–53. JSTOR. <http://www.jstor.org/stable/764743>.
5. Бибик С.П., Сютя Г.М. *Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання*. Харків: Фоліо, 2006. 623 с.
6. Биков О.М. *Правова парадигма у теорії права*. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.124>.
7. Горобець К.В. *Універсалізм правових цінностей. Актуальні проблеми держави і права*. 2011. С. 324–330. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/46768a6c-7b3f-42c8-9cc5-36d5d71280f3/content> (дата звернення 12.12.2024 р.).
8. Гудима Д.А. *Антропологічна парадигма й антропологічні дослідницькі підходи: загальна характеристика* *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. С. 220–223. <http://www.apdrp.in.ua/v45/42.pdf> (дата звернення 12.12.2024 р.).
9. Денисов Ю.А., Спиридонов Л.И. *Абстрактное и конкретное в советском правоведении*. Л., 1987. 302 с.
10. *Діалоги Платона*. Тимей. <https://psylib.org.ua/books/plato01/27timei.htm> (дата звернення 28.11.2024 р.).
11. *Древнегреческо-русский словарь / Сост. И.Х. Дворецкий*. Т. II. М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. 654 с.
12. Кун Т. *Структура научных революций: Перевод с английского /Т.Кун; Составитель В.Ю. Кузнецов*. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. 608 с.
13. Михайліна Т.В., Гоцуляк Ю.В. *Криза методології сучасних юридичних досліджень*. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2021. Серія ПРАВО. Випуск 65. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.4>.
14. Оборотов Ю.Н. *Изменение парадигмы методологии юриспруденции*. *Наукові праці НУ ОЮА*. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/96c9eb6f-dccc-4e3f-af0f-28223496e28d/content>.
15. Поппер К.Р. *Эволюционная эпистемология / Эволюционная эпистемология и логика социальных наук. Карл Поппер и его критики / под ред. В.Н. Садовского*. М.: Эдиториал УРСС, 2000. 205 с.
16. Севостьянова М.В. *Аксиологический анализ парадигмальной науки или о роли ценностей в науке*. Монография. К.: ПАРАПАН, 2009. 260 с.
17. Сенкевич Г.А., Хилько А.С., Аксьогон О.І. *Теорія наукових парадигм як модель і методологія наукового знання*. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 32 (71) № 1. Ч. 3. 2021. С. 170. DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-3/29>.
18. Тарасов Н.Н. *Методологические проблемы юридической науки*. Екатеринбург: Изд-во Гуманитарного ун-та, 2001. 264 с.
19. Тулмин Ст. *Человеческое понимание*. М.: Прогресс, 1984. 327 с.

20. Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1983. 746 с.
21. Штанько В.И. Философия и методология науки. Учебное пособие для аспирантов и магистров естественнонаучных и технических вузов. Харьков: ХНУРЭ, 2003. 348 с.
22. Яценко В.А., Балинська О.М. Методологічна парадигма сучасної правової науки в Україні. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 4 (10). С. 12–20. DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-12-20.